

О. М. Копильна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ СТРАТЕГІЇ ВІДТВОРЕННЯ ТРАНСФОРМОВАНИХ АЛЮЗІЙ

Анотація. У статті розглядається проблема перекладу трансформованих алюзій. Різні стратегії відтворення таких алюзій у перекладі аналізуються з позиції їх ефективності для збереження асоціативного фону та розкриття авторського задуму.

Ключові слова: алюзія, алюзивний вислів, трансформована алюзія, трансформація алюзій, перекладацька стратегія.

Алюзивні вислови внаслідок їх включення до іншого тексту зазнають різних перетворень. Цілеспрямована, свідома авторська трансформація вислову, яка полягає у зміні вихідного вислову зі збереженням базових елементів, що обумовлюють його впізнаваність, має додаткові стилістичні і семантичні функції. Вона використовується для створення певного ефекту: для підвищення експресивності та емоційності висловлювання, образності, яскравості, виразності мови, конкретизації значення, оновлення думки, посилення чи уточнення висловлювання, для створення гумористичного ефекту. Цей прийом має викликати певні асоціації, що розвивають і поглиблюють думку автора. Змінений вислів завжди співвідноситься зі своєю початковою формою. Під час структурного оновлення трансформується структура вислову, а під час структурно-семантичного спостерігається його семантична трансформація, що призводить до створення семантичної двоплановості прийому. Вихідна форма відходить на другий план, а на перший висувається нова. Важливий елемент цього прийому – несподіваність уживання: що сильніше змінюється вислів, що неочікуванішою є така зміна, то більший ефект вона справляє. Комунікативний ефект прийому передбачає точне знання вихідного вислову реципієнтом, оскільки без цього неможливо усвідомити контраст між вихідним висловом і мовленнєвими відхиленнями від нього та ясність авторської мети для читача.

Перекладач має насамперед ідентифікувати трансформовану цитату: встановити сам факт трансформації, її вихідну форму, впевнитися, що це саме алюзивний вислів, а не індивідуальний авторський вираз. Він повинен визначити не тільки джерело вислову, його автора, чому він використовується та як пов'язаний з текстом, а й що змінено, яка його форма в оригіналі, навіщо він змінений. Довідкова література може допомогти перекладачеві зіставити такі вислови з формою висловів, зафіксованих у джерелі. Що незвичніші асоціативні зв'язки, на яких будуються трансформації, то більше ускладнюється переклад алюзивних висловів. Основне завдання під час перекладу таких трансформованих висловів – збереження можливості їх упізнання у зміненому вигляді, що має викликати в читача задані автором асоціації.

Заміна компонентів алюзивного вислову – найчастіше вживаний вид трансформацій алюзій. Компонентами-замінниками можуть бути окремі слова, словосполучення, речення, їх частини, причому замінюватися може не один, а декілька компонентів. Замість компонента вислову може вживатися ситуативний синонім, антонім або будь-яке слово чи словосполучення, що визначається контекстом і наміром автора. Найчастіше заміни робляться за принципом близькості значення, подібністю звучання, із поряд розташованих рядків. За такої трансформації висловів спостерігається загальна тенденція: основний ефект досягається за рахунок появи у знайомому вислові несподіваного, інколи несумісного з його змістом компонента, прагнення автора до оригінальності. Антонімічні підстановки слугують не тільки для створення більшої експресивності, завдяки своїй неочікуваності вони можуть створювати і гумористичний ефект. Це наближає прийом до гри слів, тому він викликає труднощі для перекладу. Автор розраховує на те, що заміна компонентів буде помітною для читача, справить на нього бажаний стилістичний ефект. При цьому відбувається різкий неочікуваний перехід у свідомості адресата від вихідного вислову

до зміненого, виникає семантична двоплановість, що примушує його осмислити цей перехід. Такі заміни завжди будуються на ефекті обманутого очікування.

Не кожна зміна автором послідовності компонентів вислову в новому тексті може бути трансформацією. Зміненим/трансформованим висловом можна вважати лише таку зміну послідовності компонентів, яка призводить до зміни на семантичному рівні, впливає на стилістичну і смислову тотожність фрази. Це має бути стилістично і семантично значущий відступ від усталеної послідовності компонентів.

Передача смислових і стилістичних ефектів трансформації не становить труднощів, коли трансформується відомий українському читачеві вислів (найчастіше це біблійні і міфологічні вислови): за незміненими компонентами чи одному з них відновлюється вихідна форма і встановлюються асоціативні зв'язки.

You really should see it, Archy. It's called the Trojan Stables. Isn't that a wonderful name? [14, с. 72].

The Trojan Stables (троянські стаїні [О. К.]) є трансформацією крилатого виразу *the Trojan Horse* (троянський кінь), за яким закріпилося значення: таємний, підступний задум. Вираз входить до складу різних фразеологізмів, але вибір означуваного компонента встановлює одновекторну алюзію. Тому ця назва тренувального майдану для верхової їзди відразу асоціюється у читача з хитрощами, підступністю, злочинном.

This analysis comes to you through the generosity of Dr. Sigmund McNally at no additional cost [14, с. 204].

Цей сеанс психоаналізу надається вам завдяки шляхетності доктора Зігмунда МакНеллі без додаткової сплати [О. К.].

За компонентом *Sigmund* і підказкою *доктор* після слова *analysis*, яке асоціюється у пересічного американця передусім з психоаналізом, читач може декодувати авторську іронію – відновити асоціативний зв'язок з іменем Зігмунд Фройд. Прямий переклад виразу з транскодуванням імені збереже той самий імплікаційний обсяг, що і в оригіналі, а *analysis* слід перекласти як *психоаналіз*, тим самим підсиливши впізнаваність алюзії.

Each one of the faculty answered to toasts, and compared me and Andy to Rockefeller and the Emperor Marcus Autolycus [13, с. 239].

Кожен із членів факультету, пивши за нас, рівняв мене з Енді до Рокфеллера та до імператора Марка Автоліка [1, с. 49].

Гумористичний ефект створено зміною другого компоненту імені Марк Аврелій (Aurelius), одного з найосвіченіших і найерудованіших римських імператорів, на Автолік, що є подвійною алюзією: на шахрая Автоліка з твору В. Шекспіра «Зимова казка» і міфологічний персонаж. За міфом, Автолік – син Гермеса і Хіони, хитрий, спритний злодій і розбійник. Аудиторія може зрозуміти гумор ситуації і авторську іронію, на відміну від адресатів – шахраїв Джефа Пітерса і Енді Такера, бо зрозуміло вони не відрізняють Автоліка від Аврелія. Ефект алюзії втрачається без коментаря.

Her kindness, frankness; God bless the poor in taste [7, с. 106].

Ї добра, ї відверта. Блаженний, хто не вміє поводитись [5, с. 119].

У тексті вжито змінену біблійну цитату (Мт. 5: 3): *Blessed are the poor in spirit: for their's is the kingdom of heaven. Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне* (пер. І. Огієнка). Компонент *блаженний* допомагає зрозуміти вислів, що відсилає до проповіді Ісуса на горі, й авторську іронію.

У наступному прикладі комізм виникає на основі смислового і емоційного контрасту вихідної цитати і її оновлених компонентів.

Even Solidad seemed like a center of civilization to us, so that evening we put our thumbs on our nose at Don Jaime's fruit stand and shook his grass burrs off our feet [12, с. 275].

У біблійному вислові (Мт. 10: 14) елемент *the dust* (порох) замінено на *grass burrs* (реп'яхи): *And whosoever shall not receive you, nor hear your words, when ye depart out of that house or city, shake off the dust of your feet. А як хто вас не прийме, і ваших слів не послухає, то, виходячи з дому чи з міста того, обтрусить порошок із ніг своїх* (пер. І. Огієнка). Читачеві не важко декодувати цей вираз, оскільки він став фразеологізмом і набув переносного значення у мові: назавжди порвати з ким-небудь, піти з обуренням. В українському перекладі вжито вихідний вислів з уточнювальним додаванням *плантацій*, що вдало розкриває асоціації і гумор героя.

Навіть Соледад вбавив нас тепер як чудо цивілізації, тому під вечір ми помахали ручкою донові Хайме і обтрусили порошок його плантацій з наших ніг [2, с. 217].

Цитатний переклад з урахуванням трансформації забезпечує передачу смислу і стилістичного ефекту у разі трансформації відомих висловів. Під час відтворення маловідомих трансформованих висловів він

дає доступ тільки до «поверхневої» інформації, а «глибинна», що базується на зіставленні з вихідним висловом, що може легко виділятися носіями вихідної мови, залишається не переданою. Зміна вислову не є помітною і зрозумілою для читача, коли замінюються близькі за значенням слова або тоді, коли заміна має антонімічний характер. Це наближає прийом до гри слів, тому він спричиняє труднощі під час перекладу. Через втрату зв'язку з вихідним претекстом, український варіант не розкриває імплікації, що є в оригіналі, а для носія мови досить одного слова з вислову, щоб викликати в пам'яті пов'язаний з ним текст.

Besides, he had not breathed a word about that codicil, nor should he – sufficient unto the day was the good thereof [8, с. 351].

До того ж він ані слова не обмовився про той додаток до своєї духовниці, та й надалі про нього мовчати – на все свій час [3, с. 329].

Алюзія, що створюється антонімічною парою *the evil – the good* вирізняється англійцем, оскільки йому відомий біблійний текст: *Take therefore no thought for the morrow: for the morrow shall take thought for the things of itself. Sufficient unto the day is the evil thereof* (Мт. 6:34). *Кожний день має досить своєї турботи* (пер. І. Огієнка) / *Доволі в кожного дня лиха свого* (пер. П. Куліша) / *Доволі днєві його лиха* (пер. І. Хоменка), що означає щось найважливіше для якогось часу. У перекладі біблійну цитату замінено нейтральним виразом, що передає її значення, тому немає такого чіткого протиставлення відносно прийнятого варіанту (турбота), і в читача не виникають потрібні асоціативні зв'язки. Для відтворення цієї цитати можна було б використати переклад І. Огієнка, що є найбільш контекстуально близьким: у біблійному тексті *the evil* вживається у значенні *турбота*, а не зло.

“Don’t” cried the irrepresible Mont. “I know you’re going to say: ‘Out, damned hair!’” [9, с. 89].

– Не треба! – вигукнув невгамовний Монт. – Я знаю, ви хочете сказати: «Щезни, клята чуприно!» [3, с. 694].

Це змінений вислів з трагедії „Макбет» Шекспіра. *“Out, damned spot!”* – вигук леді Макбет, якій ввижаються власні руки у крові вбитого нею Макбета (Дія 5, сц. 1). Для авторського задуму вислів не є визначальним, він мало що додає до розуміння образу героя. Таке вживання цитат свідчить про проникнення шекспірівських висловів у буденне мовлення освічених британців. Тому в тексті перекладу можна не пояснювати алюзію.

But the desire for approbation is perhaps the most deeply seated instinct of civilized man. No one runs so hurriedly to the cover of respectability as the unconventional woman who has exposed herself to the slings and arrows of outraged propriety [11, с. 58].

Потреба людського визнання – найглибше вкорінений потяг у душі цивілізованої людини. Ніхто так похапливо не шукає притулку під добropорядним крильцем, як війнувата жіночка, котру натомили ухилання «од прац і стріл розлюченої пристойності»¹ [4, с. 67].

В українському перекладі перекладач графічно маркує алюзивний вислів і в примітці пояснює, що це пародійний рядок із славетного гамлетівського монологу: *To be, or not to be: that is the question: / Whether 'tis nobler in the mind to suffer/ The slings and arrows of outrageous fortune,/ Or to take arms against a sea of troubles,/ And by opposing end them?* Існує шість відомих перекладів цього монологу: *Що благородніше в душі, терпіти/ Праці і стріли злющої Фортуни* (П. Куліш). *Чи приймати і каміння, й стріли/ Од лихої, навісної долі* (М. Старицький). *Що для душі шляхетніше: терпіти/ Всі стріли і каміння злої долі* (О. Бургардт). *Що почесніші для духу – чи терпіти/ Скалки та стріли навісної долі* (Л. Гребінка). *В чім більше гідності: терпіти мовчки/ Важкі удари навісної долі* (Г. Конур). За формальними параметрами найкраще підходить переклад П. Куліша. Перекладачеві потрібно вибирати відповідник, що підходив би до контексту. У цьому випадку власний варіант перекладача є прийнятним.

“Like the rose, he said. “Mighty like the rose. A rose is a rose is an onion.” “Thy onions are affecting thy brain,” Agustin said. “Take care.” “An onion is an onion is an onion,” Robert Jordan said cheerily and he thought, a stone is a Stein is a rock is a boulder is a pebble [10, с. 318].

– Як троянда, – сказав він. – Зовсім як троянда! Троянда – це троянда – це цибуля. – Тобі цибуля в голову вдарила, – мовив Агустін. – Стережись. Цибуля – це цибуля – це цибуля, – весело сказав Роберт Джордан і подумки додав: «А камінь – це Stein – це скеля – це валун – це галька» [6, с. 369].

Порівняння Августина цибулі з трояндою в романі Е. Гемінгвея «По кому подзвін» нагадує Джордану відомий вислів американської письменниці Гертруди Стайн, кумира молодих літераторів 20-х років: *a rose is a rose is a rose*. Продовжуючи це порівняння, він обіграє цей вислів і прізвище Стайн (Stein нім. ~ камінь). Е. Гемінгвей висловлює своє розчарування в авторитеті письменниці, що здавався йому

непорушним. Читач перекладу зрозуміє алюзію, гру слів, якщо він знає цей вислів і відчує з ним структурну паралель. Хоча структура і збережена в перекладі, пересічному читачеві складно декодувати алюзію, тому потрібний коментар.

I looked at him and gave vent to just a few musings. 'Imperial Caesar,' says I, 'asleep in such a way, might shut his mouth and keep the wind away' [12, с. 123].

Дивлячись на нього, я поринув у меланхолійні роздуми. «Величний цезарю, – подумав я, – ти спиши і рота не стулив; дивись, щоб вітерець туди не залетів» [2, с. 154].

Алюзія будується за структурою шекспірівського вислову (Гамлет, дія 5, сц. 1): *Imperious Caesar, dead, and turned to clay, / Might stop a hole to keep the wind away. Могутній Цезар вмер і струх на глину, / Що нею в хаті заткнуто шпарину* (пер. Л. Гребінки). Грабіжник промовляє його, збираючись пограбувати свого хазяїна, який спав. Читач може зрозуміти, що це цитування певного вислову, хоча можливо і не відчує паралелі з конкретним висловом, твором. У перекладі вдало передано вислів, підібрана потрібна форма, тому і збережено його гумористичний ефект.

Отже, у разі відомих алюзивних висловів цитатний переклад з урахуванням трансформації дає змогу відтворити асоціативний фон, зберегти образність висловлювання. Проте щоб розкрити асоціації і глибинний зміст висловів меншої відомості, під час перекладу доводиться застосовувати різні трансформації і компенсаційні прийоми. Головна умова перекладу трансформованих алюзій – збереження в тексті перекладу їхніх стилістичних функцій. Перекладацькі стратегії повинні забезпечувати потрібні асоціації і максимально відтворювати авторську інтенцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генрі О. Індіанський лікар : пер. з англ. Н. Дубровської. Київ : Книгоспілка, 1926. 64 с.
2. Генрі О. Останній листок : пер. з англ. Упорядн. М. А. Дмитренко. Київ : Молодь, 1983. 224 с.
3. Голсуорсі Дж. Сага про Форсайтів: Власник; В зашморгу; Здаємо в аренду : пер. з англ. О. Тереха. Київ : Дніпро, 1988. 847 с.
4. Моем В.-С. Місяць і мідяки. На жалі бритви : пер. з англ. О. Жомніра ; А. Муляра та О. Мокровольського. Київ : Дніпро, 1989. 574 с.
5. Фаулз Дж. Вежа з чорного дерева : повість / пер. з англ. В. Ружицького, Д. Стельмаха. Київ : Дніпро, 1986. 276 с.
6. Хемінгуей Е. Фієста. По кому подзвін : пер. з англ. М. Пінчевського. Київ : Вища школа, 1984. 518 с.
7. Fowles J. The Ebony Tower. London, Toronto, Sydney, New York : Granada Publishing, 1981. 304 p.
8. Galsworthy J. The Forsyte Saga. Property man. Book 1. M. : Progress publishers, 1975. 304 p.
9. Galsworthy J. The Forsyte Saga. To Let. Book 3. M. : Progress Publishers, 1975. 256 p.
10. Hemingway E. For whom the bell tolls. M. : Progress publishers, 1976. 458 p.
11. Maugham W. S. The Moon and Sixpence. Short Stories. M. : Manager, 1999. 320 p.
12. O. Henry. Selected stories. M. : Progress Publishers, 1977. 376 p.
13. O. Henry. Short stories. M. : TLPK, 1956. 239 p.
14. Sanders L. McNally's Caper. New York : Berkley Books, 1995. 337 p.

O. Kopylna. Translation strategies of reproducing transformed allusions. – Article.

Summary. The article deals with the problem of reproducing transformed allusions in translation. Various translation strategies of reproducing these allusions are analyzed from the angle of their effectiveness in preserving their associative background and revealing the authorial conceptual purposes.

Key words: allusion, allusive phrase, transformed allusion, transformation of allusions, translation strategy.